

**Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського**

МІЩЕНКО ОКСАНА ВІКТОРІВНА

УДК 371.32:821.161.2

**МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПОЗАСЮЖЕТНИХ ЕЛЕМЕНТІВ
ЕПІЧНОГО ТВОРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ В 10–11 КЛАСАХ**

13.00.02 – теорія та методика навчання
(українська література)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Миколаїв – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
ЖИЛА Світлана Олексіївна,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка,
завідувач кафедри української мови і літератури.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
СИТЧЕНКО Анатолій Люціанович,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
проректор з науково-педагогічної роботи;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ПАЛАМАР Світлана Павлівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
заступник директора з наукової роботи
Педагогічного інституту.

Захист дисертації відбудеться "___" грудня 2016 року о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 38.134.02 Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського за адресою: 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського за адресою: 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24.

Автореферат розіслано "____" листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. С. Трифонова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У Державній національній програмі "Освіта. Україна XXI століття", Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки акцентовано на проблемі підвищення ефективності освіти, що спонукає методичне сьогодення до пошуку нових продуктивних підходів, які б сприяли вдосконаленню процесу вивчення художнього твору та його складниківна уроках української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах.

Основний державний документ, що характеризує зміст шкільної літературної освіти (Постанова КМУ "Про затвердження Державного стандарту базової й повної середньої освіти: Освітня галузь "Мови й літератури"), визначає такі її важливі завдання, як формування в школярів стійкого інтересу до читання, забезпечення ефективності процесу засвоєння учнями основних літературознавчих понять і застосування їх у процесі аналізу художнього матеріалу. Під час реалізації поставлених завдань важлива роль належить роботі з позасюжетними елементами, адже глибоке осмислення літературного твору можливе лише за умови цілісного сприйняття та розуміння тісних взаємозв'язків усіх його компонентів.

Трактування позасюжетного матеріалу як одного з важливих орієнтирів, що надає спрямованості процесу аналізу епічного твору, детерміноване передусім науковим розумінням художнього твору як системно організованої цілісності художніх складників, спрямованих на досягнення кінцевого результату – втілення ідеї (за А. Градовським), а також визначенням епосу продуктивним полем для застосування позасюжетних елементів, а наявності їх у тексті – однією з основних особливостей його родової поетики (за З. Мітосек).

Загальні аспекти аналізу позасюжетних складників художнього твору висвітлено в літературознавчих працях Г. Гараєвої, О. Єременко, О. Куци, А. Шевердіної, у методичних розвідках О. Бандури, Ю. Бондаренка, Т. Бугайко, Н. Волошиної, С. Жили, В. Неділька, С. Паламар, Є. Пасічника, А. Сафонової та інших учених. Предметом дослідження науковців стали й окремі елементи позасюжетності: заголовок (Е. Боева, Н. Кудря, А. Ламзіна, В. Мержвинський, В. Садівничий, О. Тишковець, М. Челецька та ін.), епіграф (Н. Горбач, О. Крамар, О. Куцевол та ін.), присвята (Л. Вікулова, О. Куцевол та ін.), пейзаж (Т. Дятленко, А. Сафонова, М. Шнеерсон та ін.), портрет (Б. Галанов, В. Миронюк, І. Семенчук, К. Сізова та ін.), інтер'єр (Н. Демчук, В. Тимченко та ін.), оніричнівізії персонажів (Т. Бакіна, Н. Баняс, Т. Бовсунівська, О. Гальчук, Т. Жовновська, Н. Зборовська, А. Макарова, Н. Мочернюк, С. Пригодій, Н. Спорадець, Н. Фенько, Д. Чижевський, Л. Шевченко, О. Шупта-В'язовська та ін.) тощо.

Основним показником якості читацьких умінь учнів більшість науковців (А. Вітченко, А. Градовський, Н. Волошина, С. Жила, О. Ісаєва, С. Паламар, Є. Пасічник, А. Ситченко, Г. Токмань, А. Усатий, О. Шкловська, Т. Яценко та ін.) визначають осмислене сприйняття всіх складників літературного твору. Інтерес реципієнтів до позасюжетних елементів у процесі осягнення художньої літератури є одним із чинників сформованості спеціальних читацьких умінь, індикатором готовності до цілісного усвідомленого сприйняття твору. Однак аналіз цих

компонентів як складної комунікативної одиниці в системі діалогічних зв'язків "читач – персонаж", "читач – художній часопростір", "читач – ідея твору" досі залишається актуальною проблемою методики навчання української літератури.

Серед основних літературознавчих та методичних проблем, які зумовлюють актуальність дослідження, виділимо такі: відсутність чітко визначеного переліку складників епічного твору, які належать до позасюжетних, термінологічні розбіжності в номінації поняття "позасюжетні елементи", брак наукових досліджень, які надавали б вичерпну інформацію щодо їх вивчення на уроках української літератури в старших класах.

Практична значущість дослідження детермінована об'єктивними і суб'єктивними причинами: учні-читачі недостатньо зосереджують увагу на позасюжетному матеріалі: ці складники або зовсім залишаються непоміченими, або відходять на другий план, хоча для осмислення змісту епічного твору є надзвичайно важливими; знижений читацький інтерес школярів до елементів позасюжетності зумовлює фрагментарність сприйняття та, як наслідок, розуміння художнього твору; епізодичність і нецілеспрямованість опрацювання позасюжетних елементів унеможлиблює цілісне осягнення цих складників як системи взаємопов'язаних художніх елементів; недостатня увага до позасюжетності в епічному творі знижує рівень ефективності його аналізу.

Труднощі шкільного вивчення позасюжетних елементів зумовлюють суперечності між рівнем знань і вмінь старшокласників сприймати й аналізувати епічні твори та завданнями шкільної літературної освіти, окресленими в Державному стандарті базової й повної середньої освіти: Освітня галузь "Мови й літератури"; вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, зазначеними в чинній програмі з української літератури, віковими й психолого-педагогічними можливостями старшокласників та процесом вивчення епічних творів на уроках української літератури в 10–11 класах.

Перспективність означеної проблеми та її недостатня теоретична й методична розробленість зумовила актуальність обраної теми дослідження – **"Методика вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах"**.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах планової наукової теми кафедри української мови і літератури Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка "Актуальні проблеми методики навчання української літератури". Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (протокол № 11 від 13 червня 2012 року), узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 19 червня 2012 року).

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати, експериментально перевірити методику вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах.

Досягненню поставленої мети сприяла реалізація таких **завдань**:

- визначити літературознавчі й психолого-педагогічні засади процесу вивчення позасюжетних елементів епічного твору та простежити розвиток методичної думки з проблеми дослідження;
- розробити й науково обґрунтувати методичну систему вивчення позасюжетних елементів епічних творів на уроках української літератури в старших класах;
- визначити критерії та показники діагностування рівня підготовки старшокласників до роботи з позасюжетними елементами;
- експериментально перевірити ефективність запропонованої методики вивчення позасюжетних елементів епічних творів на уроках української літератури в старших класах.

Об'єктом дослідження є процес вивчення позасюжетних елементів епічних творів української літератури в старших класах загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – методична модель опрацювання позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах загальноосвітньої школи, особливості її застосування та ефективність.

Для розв'язання поставлених завдань наукового дослідження, забезпечення достовірності його результатів у процесі роботи над дисертацією використано такі **методи** наукового пошуку: *теоретичні*: аналіз психолого-педагогічної, літературознавчої та методичної літератури з теми дисертації; огляд державних документів, що регулюють процес літературної освіти в Україні, чинних програм та шкільних підручників з української літератури для загальноосвітніх шкіл, вивчення та узагальнення досвіду роботи вчителів української літератури з метою визначення стану розроблення та перспектив досліджуваної проблеми в науці й практиці; *емпіричні*: діагностичний метод – бесіди, анкетування; обсерваційний – цілеспрямоване спостереження за освітнім процесом на уроках літератури, аналіз усних і письмових робіт школярів; прогностичний – моделювання можливих навчальних ситуацій для визначення ефективних принципів, методів, прийомів та форм вивчення позасюжетних елементів; педагогічний експеримент – організація констатувального та формувального етапів експерименту з метою перевірки ефективності створеної методики; *статистичного оброблення даних*: порівняльні методики, кількісний та якісний аналіз, методи математичної статистики для опрацювання результатів експериментальної роботи й забезпечення їхньої достовірності (λ -критерій Колмогорова-Смирнова).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося протягом 2012–2015 рр. Загалом до експерименту залучено 322 учні 10–11 класів і 43 учителі української літератури загальноосвітніх шкіл Чернігівської, Київської, Дніпропетровської, Сумської областей.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше розроблено*, теоретично *обґрунтовано* й експериментально *перевірено* методичну систему вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в старших класах; *визначено* критерії та рівні сформованості

вмінь учнів аналізувати позасюжетні елементи (високий, достатній, середній, низький); з'ясовано детермінанти появи й утвердження поняття "позасюжетні елементи", уточнено його складники та змістове наповнення, встановлено підпорядкованість цих елементів основним категорійним властивостям художнього твору: антропоцентричності, часопросторовості та концептуальності; подальшого розвитку набула проблема вивчення епічних творів на уроках української літератури в старших класах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні антропоцентричного, хронотопного й концептуального видів аналізу та системи форм, методів, прийомів, навчальних запитань і завдань, спрямованих на вдосконалення рівня теоретичної і практичної підготовки старшокласників до роботи з позасюжетними елементами, підвищення ефективності процесу вивчення епічних творів. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення шкільних програм та підручників, у практиці навчання української літератури в старших класах.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес Красноколядинської ЗОШ I-III ступенів Талалаївського району Чернігівської області (довідка про впровадження № 33 від 18.05.2015), ЗОШ I-III ступенів № 1 міста Ніжина Чернігівської області (довідка про впровадження № 01-27/123 від 02.06.2015), Великосамбірського навчально-виховного комплексу "Загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад" Конотопського району Сумської області (довідка про впровадження № 145 від 04.05.2015), Миколаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів Роменського району Сумської області (довідка про впровадження № 37 від 20.05.2015), Великодимерського середнього загальноосвітнього навчально-виховного комплексу Броварського району Київської області (довідка про впровадження № 64 від 29.05.2015), спеціалізованої школи I-III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов № 220 міста Києва (довідка про впровадження № 67 від 29.05.2015), загальноосвітньої школи I-III ступенів № 276 міста Києва (довідка про впровадження № 75 від 27.05.2015), Комунального закладу освіти "Навчально-виховне об'єднання технічного профілю" № 79 міста Дніпропетровська (довідка про впровадження № 260-2-05 від 19.05.2015), Комунального закладу освіти "Середня загальноосвітня школа № 73" міста Дніпропетровська (довідка про впровадження № 134 від 18.05.2015).

Достовірність наукових положень, висновків і результатів забезпечується теоретичним обґрунтуванням вихідних положень, вибором ефективних методів і прийомів дослідження, проведенням педагогічного експерименту в умовах вивчення шкільного курсу української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах, порівняльним аналізом кількісно-якісних показників навчальних досягнень учнів, здобутих під час констатувального й формувального етапів експерименту, позитивною динамікою результатів дослідного навчання.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Робота ґрунтується на базових положеннях теорії літератури (праці Г. Абрамовича, О. Бандури, М. Бахтіна, П. Білоуса, Є. Васильєва, Н. Вершиніної, П. Волинського, О. Галича,

Е. Добіна, А. Єсина, Н. Зборовської, І. Іванишина, Г. Клочека, О. Ковальчука, В. Кожінова, В. Марка, В. Назарця, А. Ткаченка, Л. Тимофєєва, Б. Томашевського, Н. Ференц, В. Халізева, Л. Чернець, В. Шкловського та ін.).

Експериментальна методика вивчення позасюжетних елементів з урахуванням їхньої підпорядкованості основним категорійним властивостям прозового твору поєднує результати лінгвістичних (А. Бондаренко, О. Воробйова, А. Загнітко, В. Кухаренко, Л. Мацько, О. Селіванова, З. Тураєва та ін.) і літературознавчих (Т. Бовсунівська, Н. Зборовська, М. Маркова, О. Матвєєва та інших) досліджень.

Методологічну основу дисертації на психолого-педагогічному рівні становлять методичні праці, у яких визначено вікові особливості сприйняття художніх творів важливим чинником літературного розвитку школярів (Т. Бугайко, Т. Дятленко, Н. Молдавська, О. Никифорова, Є. Пасічник, М. Рибникова, А. Ситченко та ін.). У дослідженні враховані загальнодидактичні аспекти навчання літератури О. Бандури, Н. Волошиної, Є. Пасічника, Б. Степанишина, В. Неділька, О. Богданової, Л. Мірошніченко, А. Ситченка, Г. Токмань та ін.; застосовані авторські методики організації освітнього процесу Ю. Бондаренка, А. Вітченка, В. Гладішева, А. Градовського, С. Жили, О. Ісаєвої, О. Куцевол, А. Ситченка, В. Уліщенко та інших дослідників.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри української мови і літератури Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, висвітлено у виступах на конференціях різного рівня, зокрема *міжнародних*: "Граматичні та семантичні аспекти функціонування мовних одиниць" (21–22 березня 2013 р., м. Ніжин), "Розвиток наукових досліджень, 2013" (25–27 листопада 2013 р., м. Полтава), "Літературний процес: мова мистецтв і мистецтво мови" (4–5 квітня 2014 р., м. Київ), "Ідіолект Михайла Коцюбинського в контексті сучасних лінгвістичних парадигм" (27 лютого 2015 р., м. Ніжин), "Ніжинська вища школа: історія і сучасність (1805–2015)" (7–8 жовтня 2015 р., м. Ніжин); *всукраїнських*: "Театр корифеїв і українська драматургія кінця ХІХ – початку ХХІ ст." (24–25 травня 2012 р., м. Глухів), "Треті Бугайківські читання" (4–5 жовтня 2012 р., м. Ніжин), "Сучасний урок мови й літератури: проблеми, пошуки, перспективи" (25–26 жовтня 2012 р., м. Глухів), "Феномен Олесья Гончара в духовному просторі українства" (3–5 квітня 2013 р., м. Дніпропетровськ), "Українська та світова література в сучасному контексті" (15 березня 2013 р., м. Ніжин), "Проблеми освітнього і наукового контентів професійної підготовки вчителів-філологів" (16–17 травня 2013 р., м. Глухів), "Проектна діяльність учнів у системі компетентісно спрямованої соціальної і життєвої практики в 11-річній школі та позашкільній освіті" (27 березня 2014 р., м. Київ), "Шевченкове слово в українському мовному просторі" (21 лютого 2014 р., м. Ніжин), "Актуальні проблеми сучасного підручникотворення" (10 квітня 2014 р., м. Глухів), "Четверті Бугайківські читання" (2–3 жовтня 2014 р., м. Ніжин), "Українська та світова література в сучасному контексті" (18 березня 2015 р., м. Ніжин), "Павло Тичина у вимірах сучасності" (11–12 лютого 2016 р., м. Чернігів); *регіональних*: Міжвузівська науково-практична конференція "Шевченко і

Чернігівщина" (27 лютого 2014 р., м. Чернігів), Міжвузівська науково-практична конференція, присвячена 201-й річниці від дня народження Тараса Шевченка (11–12 березня 2015 р., м. Чернігів).

Публікації. Основні положення дослідження викладено у 12 публікаціях, із них: 6 статей – у наукових фахових виданнях України, 2 – у закордонних виданнях; 4 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 257 найменувань, додатків на 36 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 225 сторінок, із них 160 сторінок основного тексту, що містить 8 таблиць і 4 рисунки, які займають одну сторінку основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Увступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання; схарактеризовано методи експериментально-дослідницької роботи, окреслено наукову новизну й практичне значення, наведено дані про апробацію та впровадження здобутих результатів у шкільну практику, відомості про структуру й обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі – "Науково-теоретичні засади вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах" – визначено літературознавчі, психолого-педагогічні та методичні основи досліджуваної проблеми, здійснено аналіз програм і підручників з української літератури для 10–11 класів загальноосвітніх шкіл (академічний рівень) у контексті опрацювання позасюжетного матеріалу епічного твору.

На основі діахронічного аналізу літературознавчих і методичних досліджень з'ясовано історію появи та утвердження поняття "позасюжетні елементи", виявлено проблему термінологічної варіативності номінації елементів, які перебувають поза розвитком основних подій ("позасюжетні елементи" (О. Бандура, Ю. Бондаренко, Т. Бугайко, П. Білоус, П. Волинський, Н. Волошина, С. Жила, В. Іванишин, В. Марко, Л. Тимофєєв, Г. Токмань, Н. Ференц та ін.) і "позафабульні фрагменти" (Л. Скорина, А. Ткаченко, Н. Романишина та ін.)), розкрито сутність дискусійного питання належності окремих складників до позасюжетних.

Студіювання літературознавчих праць (Г. Клочек, В. Кузьмін, В. Марко та ін.) засвідчило, що науковці розуміють художній твір як систему взаємопов'язаних художніх елементів, а дослідження системних об'єктів полягає у виявленні детермінант, які обумовлюють їх підпорядкованість. Загальними чинниками інтеграції позасюжетних елементів в окрему підсистему визначено статичність цих компонентів із погляду динаміки сюжету, відмежованість від розвитку основних подій, сприяння глибшому розкриттю змісту. Композиція епічного твору є організаційним ядром позасюжетності, яка структурно об'єднує заголовковий комплекс (назва, присвята, епіграф), описи (пейзаж, портрет, інтер'єр), відступи та вставні епізоди.

Студіювання філологічних розвідок (Т. Бовсунівська, А. Бондаренко, О. Воробйова, І. Гальперін, А. Загнітко, В. Кухаренко, О. Селіванова, З. Тураєва та ін.) дало змогу визначити доцільність розгляду позасюжетних складників у контексті засобів вираження основних текстотвірних властивостей епосу: антропоцентричності, часопросторовості та концептуальності. Основними чинниками вибору означеного принципу є: 1) наукова обґрунтованість доцільності розгляду епічного твору як упорядкованої системи взаємозалежних категорій: часопросторовість та антропоцентричність перебувають у тісній взаємодії та спрямовані на розкриття концепту – ідеї твору, що обумовлює визначення концептуальності доцентровою категорією; 2) спрямованість позасюжетних елементів на художнє відтворення категорій антропоцентричності, часопросторовості та концептуальності, які здатні розкрити їхнє функціональне навантаження.

Поняття "позасюжетні елементи" в обширі літературознавчих і методичних поглядів тлумачимо як інформаційно наповнені структурні елементи композиції, що прямо не пов'язані із сюжетом, не рухають його вперед, але сприяють відтворенню антропоцентричного, хронотопного та концептуального рівнів організації художнього матеріалу в літературних творах епічних жанрів.

Ключовими психолого-педагогічними ідеями методистів (Н. Волошиної, Є. Пасічника, Т. Федоренко та ін.), які заслуговують на увагу в контексті досліджуваної проблеми, є урахування вікових особливостей сприймання художнього матеріалу та визнання його детермінованості рівнями відтворювальної уяви.

Аналіз методичної літератури дозволив виділити такі умови ефективності вивчення позасюжетних елементів епічного твору: необхідність дослідження позасюжетних елементів у тісному взаємозв'язку із сюжетом (Т. Бугайко, Ф. Бугайко, Ю. Бондаренко та ін.), у процесі визначення ідейного змісту (В. Неділько, Б. Степанишин та ін.), у межах аналізу складників композиції (О. Бандура, Н. Волошина, Є. Пасічник, А. Сафонова, Г. Токмань, Т. Федоренко та ін.), у ході опрацювання засобів зображення художнього хронотопу (Ю. Бондаренко, К. Фролова), у контексті основних засобів художнього зображення та характеротворення персонажів (О. Бандура, Т. Бугайко, Н. Волошина, Т. Дятленко та ін.), під час розвитку читацьких якостей учнів (О. Ісаєва, О. Куцевол, Т. Яценко та ін.). Для роботи з позасюжетним матеріалом епічного твору на уроках української літератури в старших класах вважаємо продуктивною ідею технологізованого навчання та етапності пізнавальної діяльності учнів (А. Ситченко).

У процесі вивчення змісту програм і підручників з української літератури для 10–11 класів (академічний рівень) встановлено, що робота з позасюжетними елементами в шкільній практиці аналізу епічного твору проводиться епізодично й нецілеспрямовано або зовсім залишається поза увагою.

У другому розділі – "Теорія і практика вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в старших класах" – обґрунтовано теоретичні засади експериментального навчання, визначено базові

положення, принципи, підходи, види аналізу позасюжетного матеріалу та засоби їх реалізації, представлено методичну модель вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах.

Розроблення експериментальної методики базується на таких загальнодидактичних принципах: доступності, що передбачає врахування вікових та інтелектуальних можливостей старшокласників під час вивчення позасюжетного матеріалу; наступності, що забезпечує поглиблення теоретичних знань і практичних умінь з урахуванням досвіду роботи учнів із позасюжетними елементами в основній школі; проблемності, що спирається на здатність старшокласників групувати, порівнювати й узагальнювати інформацію про позасюжетні елементи; системності, що обумовлює визначення місця позасюжетних елементів у ієрархічній системі художнього твору та дослідження їх як системних об'єктів.

Запропонована методична модель спирається на такі методичні принципи: творочентризму (за В. Гладішевим), що спонукає учнів до читання й належного опрацювання позасюжетних елементів у контексті вивчення прозових творів; єдності змісту і форми (за О. Фенцик), що визначає аналіз позасюжетних елементів у змістовому та формальному аспектах; проектного й керованого навчання (за А. Ситченком), що обумовлює доцільність послідовності реалізації етапів, навчальних ситуацій, пізнавальних завдань у процесі вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в старших класах.

Під час розроблення експериментальної методики акцентовано на основних особливостях епічного зображення художньої дійсності, тому спеціальним принципом дослідження визначено підпорядкованість позасюжетних елементів вираженню антропоцентричності, часопросторовості та концептуальності в літературних творах епічних жанрів.

Методика вивчення позасюжетних елементів передбачає два підходи: загальний – цілісне опрацювання системи цих складників, спеціальний – аналіз кожної підсистеми окремо: заголовкового комплексу, описів, вставних епізодів та відступів. Доцільність вибору зазначених підходів залежить від специфіки художніх функцій кожного з компонентів, окремих підсистем та системи позасюжетності в цілому.

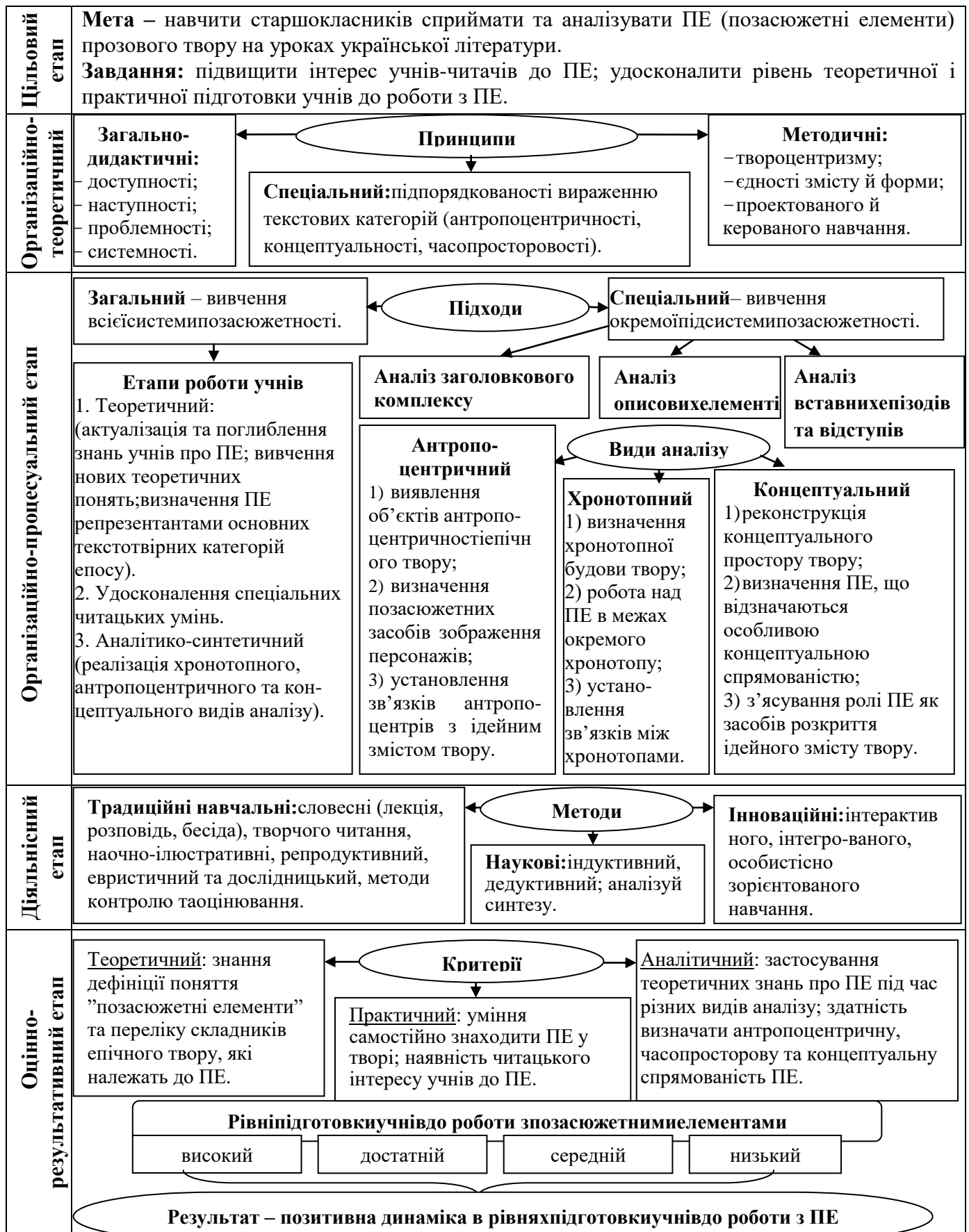
В основу експериментального навчання покладено дослідження позасюжетного матеріалу крізь призму основних текстових категорій епосу. Вибір хронотопного, антропоцентричного чи концептуального виду аналізу позасюжетних елементів залежить від поставленої вчителем мети, специфіки художнього матеріалу й орієнтований на таке їх розуміння: антропоцентричний аналіз передбачає усвідомлення взаємозв'язку позасюжетних елементів з образами-персонажами, з'ясування їхньої функції образотворення; хронотопний аналіз спрямований на осмислення та розкриття значення позасюжетних чинників організації художнього часопростору; концептуальний аналіз зумовлює визначення ролі позасюжетних складників для вираження ідейного змісту твору. Для аналізу обираємо ті позасюжетні елементи, які є найбільш значущими з погляду художнього зображення персонажів, хронотопу та вираження концепту твору.

Процесуальна частина методики вивчення позасюжетних елементів передбачає послідовність реалізації запропонованих етапів: 1) теоретичного (актуалізація та поглиблення знань учнів про позасюжетні елементи: визначення переліку компонентів, які належать до позасюжетних, з'ясування загальних особливостей їх функціонування в художньому творі, установлення детермінант зв'язності цих елементів у системі, дефініція поняття "позасюжетні елементи"; вивчення нових теоретичних понять, необхідних для антропоцентричного, хронотопного та концептуального видів аналізу; визначення позасюжетних репрезентантів основних текстотвірних властивостей епосу); 2) удосконалення спеціальних читацьких умінь (пропедевтичний етап сприйняття позасюжетного матеріалу, первинне сприйняття та етап первинного осмислення); 3) аналітико-синтетичного етапу (реалізація хронотопного, антропоцентричного та концептуального видів аналізу).

Методика вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в старших класах базується на максимально ефективних групах методів і прийомів навчальної діяльності вчителя й учнів, які сприяють результативності реалізації визначених підходів та видів аналізу: *навчальні* – різні види словесних методів (розповідь учителя, лекція та бесіда); наочно-ілюстративні методи (використання таблиць, схем, моделей, слайдів комп'ютерних презентацій тощо); творчого читання (індивідуальне, коментоване, повторне, прогнозоване читання, бесіди про первинне враження від твору та настанови вчителя на сприймання його певних фрагментів); евристичний та дослідницький (розв'язання проблемних і творчих завдань, дослідження літературного матеріалу, організація дискусії тощо); контролю, аналізу та оцінювання результатів навчальної діяльності (літературні диктанти, тестові завдання тощо); *наукові* – індуктивний і дедуктивний (скажімо, знаходження в текстах творів аргументів на підтвердження антропоцентричної, часопросторової та концептуальної спрямованості позасюжетних елементів); аналізу й синтезу (як-от: виокремлення складників позасюжетності під час опрацювання епічних текстів та встановлення смислових зв'язків між ними) тощо.

Із метою продуктивного впровадження експериментальної методики в шкільну практику вивчення української літератури в 10–11 класах традиційні методи навчальної взаємодії вчителя й учнів поєднано з інноваційними – елементами інтерактивного (вправи "Мозковий штурм", "Коло ідей", "Обери позицію", "Таблиця Елвермана" тощо), інтегрованого (актуалізація попередньо отриманих знань на уроках української мови, образотворчого мистецтва тощо) та особистісно зорієнтованого навчання.

Розроблена методична модель вивчення позасюжетних елементів епічних творів на уроках української літератури в старших класах схематично унаочнена на рисунку.

Рис. Методична модель вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах.

Експериментальна методика може ефективно функціонувати за умови врахування дидактичної мети, системи принципів, дотримання послідовності етапів роботи учнів, раціонального застосування методів, прийомів і засобів реалізації основних підходів та видів аналізу позасюжетних елементів у процесі вивчення літературних творів епічних жанрів.

У третьому розділі – "Дослідно-експериментальна методика вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах" – подано результати первинної діагностики теоретичної практичної підготовки учнів до роботи з позасюжетним матеріалом (констатувальний зріз), проаналізовано перебіг педагогічного експерименту та його результати; перевірено ефективність дослідної методики.

Констатувальний зріз передбачав визначення наявності читацької уваги старшокласників до позасюжетних елементів на етапі первинного сприймання твору, рівня теоретичних знань та аналітичних умінь розкривати художню роль цих складників. Під час експерименту застосовано такі методи дослідження: спостереження, індивідуальні та групові бесіди з педагогами й школярами, анкетування, тестування, зрізові підсумкові роботи.

Первинна діагностика готовності учнів до роботи з позасюжетними елементами засвідчила: старшокласники здебільшого читають епічні твори в скороченому варіанті, що унеможливорює цілісне сприйняття позасюжетного матеріалу; під час читання прозових творів значна частина школярів пропускає позасюжетні фрагменти; учні мають недостатню теоретичну базу та досить низький рівень практичного досвіду роботи з позасюжетними складниками. Отримані результати засвідчують проблему необхідності підвищення рівня теоретичної і практичної підготовки старшокласників до вивчення позасюжетних елементів за розробленою методикою.

Орієнтирами для визначення рівня підготовки старшокласників до роботи з позасюжетними елементами на початку експериментального навчання обрано три критерії: теоретичний, спрямований на визначення рівня теоретичних знань учнів; практичний, що передбачає виявлення читацької уваги школярів до позасюжетних елементів, та аналітичний, який дозволяє з'ясувати рівень сформованості вмінь старшокласників розкривати роль позасюжетних елементів в епічному творі. Відповідно до цих критеріїв виділено низький, середній, достатній та високий рівні. Загальні розрахунки результатів первинної діагностики представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати первинної діагностики рівнів підготовки старшокласників до роботи з позасюжетними елементами

Кількість учнів	Рівень							
	Низький		Середній		Достатній		Високий	
322	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
		73	22,5	114	35,3	78	24,1	57

Упровадження формувального навчання в шкільну практику проходило в три етапи: 1) вивчення теоретичного матеріалу; 2) розвиток відповідних читацьких інтересів учнів; 3) аналіз системи позасюжетних елементів крізь призму основних категорійних властивостей епосу – антропоцентричності, часопросторовості та концептуальності.

На першому етапі навчальний процес спрямовано на теоретичну підготовку старшокласників до вивчення позасюжетних елементів за експериментальною методикою. Другий етап націлено на забезпечення усвідомлення старшокласниками необхідності цілісного сприйняття текстів епічних творів та посилення читацької уваги до позасюжетного матеріалу. Для реалізації етапу визначення старшокласниками концептуального, антропоцентричного та часопросторового потенціалу елементів позасюжетності розроблено систему різнорівневих завдань і запитань для учнів, схеми-опори, узагальнювальні таблиці, фрагменти різних типів уроків, методичні рекомендації для вчителів тощо.

Для практичної реалізації розроблених методичних орієнтирів запропоновано програмові літературні твори різних епічних форм:

10 клас: І. Нечуй-Левицький "Кайдашева сім'я"; Панас Мирний та Іван Білик "Хіба ревуть воли, як ясла повні?"; І. Франко "Перехресні стежки", "Сойчине крило"; М. Коцюбинський "Intermezzo", "Тіні забутих предків", "Цвіт яблуні"; О. Кобилянська "Земля"; В. Винниченко "Момент";

11 клас: Микола Хвильовий "Я (Романтика)"; Григорій Косинка "В житах"; В. Підмогильний "Місто"; О. Гончар "За мить щастя" та "Залізний острів" (із роману "Тронка"); Григорій Тютюнник "Три зозулі з поклоном" та ін.

Методика вивчення позасюжетних елементів зорієнтована переважно на класно-урочну систему навчання. Однак завдання для самостійної роботи мають різні рівні складності, тому реалізуються з різною інтенсивністю допомоги вчителя як на уроках української літератури, так і в умовах позакласного та домашнього навчання. Старшокласники мають змогу продемонструвати результати власної дослідницької діяльності на науково-практичних конференціях, під час участі в літературних іграх та на творчих конкурсах різних рівнів.

На завершальному етапі експериментального навчання здійснювалася оцінка продуктивності розробленої методики вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах. Із цією метою розроблено критерії оцінювання знань і вмінь старшокласників, в основу яких покладено теоретичну обізнаність, наявність відповідних читацьких умінь, повноту осягнення змісту й ролі позасюжетних елементів як засобів вираження антропоцентричності, часопросторовості та концептуальності в епічному творі та відповідні їм рівні: низький, середній, достатній та високий.

Упровадження експериментальної методики в шкільну практику навчання української літератури в 10–11 класах сприяло досягненню таких якісних показників: збільшення кількості відмов старшокласників від хрестоматійного прочитання епічних творів; підвищення інтересу учнів-читачів до позасюжетного матеріалу; усвідомлення школярами необхідності засвоєння теоретичних знань;

розвиток умінь учнів здійснювати хронотопний, антропоцентричний та концептуальний види аналізу елементів позасюжетності, розкривати їхню підпорядкованість художньому відтворенню образів-персонажів, часопростору та ідейного змісту твору.

Кількісні показники засвідчують позитивну динаміку в рівнях підготовки учнів до роботи з позасюжетними елементами за апробованою методикою порівняно з навчальними досягненнями учнів контрольних класів (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Результати навчальних досягнень учнів
експериментальних (ЕК) і контрольних (КК) класів**

Класи	Показники	Рівень			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
ЕК 164 учні	К-сть	17	56	54	37
	%	10,6	34,5	32,6	22,3
КК 158 учнів	К-сть	24	70	47	17
	%	15,2	44,4	29,8	10,6

Розходження в кількісних показниках навчальних досягнень учнів експериментальних і контрольних класів становить: високий рівень – 11,7 % (ЕК>КК), достатній – 2,8 % (ЕК>КК), середній рівень – 9,9 % (ЕК<КК), низький рівень – 4,6 % (ЕК<КК).

Достовірність отриманих результатів перевірено за допомогою λ -критерію Колмогорова-Смирнова.

Відповідно до алгоритму λ -критерій обчислено за формулами:

$$\lambda_{\text{емп}} \approx d_{\text{max}} \cdot \sqrt{\frac{n_{\text{КК}} \cdot n_{\text{ЕК}}}{n_{\text{КК}} + n_{\text{ЕК}}}}$$

де $d_{\text{max}} = 0,188$;

$n_{\text{КК}}$ – кількість учнів контрольних класів;

$n_{\text{ЕК}}$ – кількість учнів експериментальних класів.

Результати обчислення:

$$\lambda_{\text{емп}} \approx 0,188 \cdot \sqrt{\frac{158 \cdot 164}{158 + 164}} \approx 1,687$$

Критичні значення λ відповідають прийнятим рівням значущості: $\lambda_{0,05} = 1,36$;
 $\lambda_{0,01} = 1,63$.

$$\lambda_{\text{кр}} \approx \begin{cases} \lambda_{0,05} \approx \frac{1,36}{\sqrt{n}} \approx \frac{1,36}{\sqrt{322}} \approx 0,076 \\ \lambda_{0,01} \approx \frac{1,63}{\sqrt{n}} \approx \frac{1,63}{\sqrt{322}} \approx 0,091 \end{cases}, \text{ де } n - \text{ загальна кількість учнів.}$$

Отримані результати в зіставленні: $\lambda_{\text{емп}} \approx 1,687 > \lambda_{\text{кр}}$ ($\lambda_{0,05} \approx 0,076$; $\lambda_{0,01} \approx 0,091$). Оскільки $\lambda_{\text{емп}} > \lambda_{\text{кр}}$, то гіпотеза H_0 відхиляється, а H_1 приймається: рівень підготовки учнів до роботи з позасюжетним матеріалом в експериментальних класах вищий, ніж у контрольних.

Отже, дані експериментального дослідження підтвердили достовірність висунутої гіпотези, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для визначення доцільності впровадження розробленої методики в шкільну практику навчання української літератури в старших класах.

ВИСНОВКИ

У дисертації розглядається актуальна проблема вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах, яка має важливе теоретичне і практичне значення. Реалізація мети й завдань дослідження дає підстави дійти таких висновків:

1. Базовими літературознавчими засадами методики вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах визначено такі положення: 1) художній твір є системою систем, що складається зі взаємопов'язаних компонентів; 2) розуміння художньої цілісності твору досягається за умов усвідомлення системних зв'язків між його складниками; 3) позасюжетні елементи – це окрема підсистема чинників організації композиційного рівня епічного твору.

На основі аналізу літературознавчих і науково-методичних джерел із досліджуваної проблеми розкрито теоретичні передумови успішного експериментального навчання: 1) уникнення термінологічної варіативності, що порушує упорядкованість поняттєвого апарату учнів; 2) обґрунтування належності окремих складників до позасюжетних; 3) групування їх за принципом системності: описи (пейзаж, портрет, інтер'єр), відступи та вставні епізоди, заголовковий комплекс (назва, присвята, епіграф); 4) розкриття змістового наповнення поняття "позасюжетні елементи"; 5) з'ясування підпорядкованості позасюжетних елементів вираженню основних категорійних властивостей епічного твору: антропоцентричності, часопросторовості та концептуальності.

Продуктивними для дослідження стали такі психолого-педагогічні та методичні умови: 1) урахування вікових та індивідуальних особливостей сприймання учнями позасюжетних елементів; 2) підвищення читацького інтересу старшокласників до позасюжетного матеріалу; 3) аналіз цих складників у тісному взаємозв'язку з іншими художніми об'єктами; 4) організація навчального процесу на засадах технологізованого підходу.

2. Для оцінювання знань і вмінь старшокласників розроблено критерії, в основу яких покладено теоретичну обізнаність, наявність спеціальних читацьких умінь, повноту осягнення змісту й ролі позасюжетних елементів, що дають змогу визначити відповідні рівні підготовки учнів до роботи з позасюжетним матеріалом: низький, середній, достатній та високий.

3. У дисертації розроблено методичну систему вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах:

окреслено дидактичну мету, завдання та принципи дослідження; запропоновано нові підходи (загальний, спеціальний) до вивчення елементів позасюжетності в епічному творі, види їх аналізу (антропоцентричний, хронотопний, концептуальний); розроблено комплекс навчальних дій учнів на всіх етапах роботи з художнім матеріалом; визначено ефективні методи та прийоми організації навчального процесу, зорієнтовані на досягнення позитивної динаміки в рівнях підготовки учнів до роботи з позасюжетними елементами.

4. Констатувальні зрізи виявили: 1) учні читають епічні твори переважно в скороченому варіанті, що унеможливорює цілісне сприйняття позасюжетного матеріалу; 2) під час читання епічних творів у повному обсязі старшокласники зазвичай пропускають позасюжетні елементи, вважають їх зайвими; 3) значна частина респондентів має низький рівень теоретичної підготовки та практичного досвіду роботи з позасюжетним матеріалом; 4) учителі не володіють достатньою теоретико-методичною базою для здійснення продуктивного аналізу позасюжетних елементів на уроках української літератури.

Результати впровадження експериментальної методики вивчення позасюжетних елементів епічного твору в шкільну практику навчання української літератури засвідчили: 1) увага до позасюжетних елементів є одним із показників сформованості читацької компетентності старшокласників; 2) урахування підпорядкованості позасюжетних складників вираженню основних текстових категорій (антропоцентричності, локально-темпоральної віднесеності та концептуальності) – продуктивний принцип організації процесу їх вивчення; 3) досягнення високого рівня підготовки учнів до роботи з позасюжетними елементами можливе за умови поглиблення теоретичних знань і вдосконалення читацьких та аналітико-синтетичних умінь старшокласників; 4) використання загального та спеціального підходів до вивчення позасюжетних елементів дає змогу розкрити взаємозумовленість цих складників, визначити художню своєрідність кожного з них та окремих підсистем позасюжетності (заголовкового комплексу, описів, відступів та вставних епізодів); 5) застосування антропоцентричного, хронотопного концептуального видів аналізу позасюжетних елементів дає змогу розкрити взаємозв'язок цих складників з образами-персонажами, художнім часопростором та ідейним змістом твору, що сприяє їх осмисленню як системно організованої цілісності.

Ефективність розробленої методики доведено досягненням позитивної динаміки в якісних і кількісних показниках рівнів підготовки старшокласників до роботи з позасюжетними елементами літературних творів епічних жанрів. Аналіз експериментальної роботи підтверджує більш високий рівень теоретичної і практичної підготовки учнів в експериментальних класах: усвідомлення необхідності цілісного сприйняття прозових текстів, засвоєння теоретичних знань, посилення читацької уваги до позасюжетного матеріалу та осмислення його концептуального, антропоцентричного, часопросторового потенціалу. Кількісні дані засвідчують позитивні тенденції в засвоєнні позасюжетного матеріалу учнями експериментальних класів.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах. Подальшого розроблення потребують питання аналізу позасюжетних елементів з урахуванням родово-жанрової специфіки літературного твору, вивчення позасюжетних елементів епічного твору в контексті різних літературних епох та індивідуально-авторської манери художнього письма.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях, затверджених МОН України

1. Міщенко О. В. Роль заголовків у процесі вивчення драматичних творів / О. В. Міщенко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2012. №10. С. 52–54.
2. Міщенко О. В. Науковий внесок професора Ю. І. Бондаренка в методику вивчення позасюжетних елементів художнього твору / О. В. Міщенко // Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки" / за заг. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2015. № 4. С. 274–277.
3. Міщенко О. В. Літературознавча проблема вивчення поняття "позасюжетні елементи" на уроках української літератури в старших класах / О. В. Міщенко // Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки" / за заг. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2012. №7. С. 169–175.
4. Міщенко О. В. Підготовка вчителів до аналізу позасюжетних елементів у процесі формування літературної компетентності старшокласників / О. В. Міщенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць / відп. ред. Н. В. Гузій. – Серія 16. Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 20 (30). Спец. вип. Актуалітети філологічної освіти та науки. С. 145–148.
5. Міщенко О. В. Робота над портретом на уроках української літератури / О. В. Міщенко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2013. № 2. С. 31–35.
6. Міщенко О. В. Удосконалення читацьких умінь старшокласників у контексті вивчення позасюжетних елементів прозового твору / О. В. Міщенко // Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки" / за заг. ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2014. №3. С.203–207.

Статті, опубліковані в інших виданнях та збірниках конференцій

1. Міщенко О. В. Форми інтерактивного навчання на уроках української літератури / О. В. Міщенко // Література та культура Полісся : до 80-річчя від дня народження академіка Ф. С. Арвата / відп. ред. і упор. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. Вип. 43. С. 228–233.

2. Міщенко О. В. Робота над портретом персонажа художнього твору в старших класах (на матеріалі роману Олеся Гончара "Тронка") / О. В. Міщенко // Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства : зб. наук. ст. / за ред. М. І. Степаненка, В. А. Мелешко. – Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2013. С. 200–207.
3. Міщенко О. В. Підходи до вивчення позасюжетних елементів прозового твору на уроках української літератури : Матеріали дев'ятої міжнародної науково-практ. конф. ["Розвиток наукових досліджень, 2013"], (м. Полтава, 25–27 листопада 2013 р.). – Полтава : Вид-во "ІнтерГрафіка", 2013. Т.3. С.104–107.
4. Міщенко О. В. Елементи проектного навчання в методиці вивчення позасюжетних елементів художнього твору на уроках української літератури : Матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф. ["Проектна діяльність учнів у системі компетентісно спрямованої соціальної і життєвої практики в 11-річній школі та позашкільній освіті"], (м. Київ, 27 березня 2014 р.). – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. Ч.2. С. 195–198.

Статті в закордонних виданнях

1. Мищенко О. В. Особенности позиционирования автора на уровне внесюжетных элементов в современной украинской прозе (к изучению романа Марии Матиос "Сладкая Даруся") / О. В. Мищенко // Сборник научных трудов Телавского государственного университета им. Якова Гогешвили. – Тбилиси, 2014. №1 (27). С. 277–280.
2. Мищенко О. В. Проблема изучения внесюжетных элементов художественного произведения в контексте литературного образования / О. В. Мищенко // Наука и школа. – Москва : Изд-во "Прометей МПГУ", 2014. №2. С. 67–70.

АНОТАЦІЯ

Міщенко О. В. Методика вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська література). – Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, МОН України. – Миколаїв, 2016.

У дослідженні подано теоретично обґрунтовану та експериментально перевірену методику вивчення позасюжетних елементів епічного твору на уроках української літератури в 10–11 класах. Завдання дослідження зумовлені потребою створення ефективної методичної системи, яка б відповідала сучасним вимогам наукового осмислення позасюжетних складників епічного твору. У роботі запропоновано два підходи до опрацювання позасюжетного матеріалу (загальний і спеціальний), різні види його аналізу (антропоцентричний, хронотопний та концептуальний), розроблено комплекс взаємопов'язаних знань та вмінь школярів,

послідовність навчальних дій учнів на етапах теоретичної, читацької, аналітико-синтетичної роботи, методи та прийоми організації навчального процесу.

Для визначення рівнів сформованості в старшокласників відповідних умінь встановлено три критерії: теоретичний (відповідна теоретична підготовка), практичний (читацька увага до позасюжетних елементів) та аналітичний (осмислення позасюжетного матеріалу). Ефективність розробленої методики підтверджено досягненням позитивної динаміки в рівнях сформованості вміння старшокласників аналізувати позасюжетні елементи.

Ключові слова: позасюжетні елементи, епічний твір, антропоцентричність, концептуальність, хронотоп, урок української літератури, 10–11 класи.

АННОТАЦІЯ

Мищенко О.В. Методика изучения внесюжетных элементов эпического произведения на уроках украинской литературы в 10–11 классах. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинская литература). – Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского, МОН Украины.–Николаев, 2016.

В исследовании представлена теоретически обоснованная и экспериментально проверенная методика изучения внесюжетных элементов эпического произведения на уроках украинской литературы в 10–11 классах. Задачи исследования обусловлены необходимостью создания эффективной методической системы, которая отвечала бы современным требованиям научного понимания внесюжетных составляющих эпического произведения.

В ходе исследования осуществлено теоретическое обоснование литературоведческих, психолого-педагогических и методических основ изучения внесюжетных элементов эпического произведения в школьном курсе украинской литературы в 10–11 классах.

Как результат исследования предлагается методическая модель изучения внесюжетных элементов эпического произведения на уроках украинской литературы, которая направлена на описание системы развернутых действий учащихся в процессе усвоения теоретических понятий, развития читательских интересов, совершенствования знаний по содержанию и значению этих составляющих в структуре эпического произведения. В работе предложено два подхода к изучению внесюжетного материала (общий и специальный), различные виды анализа (антропоцентрический, хронотопный и концептуальный), разработан комплекс взаимосвязанных знаний и умений учащихся, последовательность учебных действий на этапах теоретической, читательской, аналитико-синтетической работы, определены эффективные методы и приемы организации учебного процесса.

Понятие "внесюжетные элементы" истолковано как информационно насыщенные структурные компоненты композиции эпического произведения, которые способствуют более глубокому раскрытию сюжета, хотя не двигают его вперед, не влияют на ход событий в произведении, но способны искусственно замедлять их развитие. В исследовании внесюжетные элементы эпического

произведения сгруппированы по принципу системности. Композиция эпического произведения определена фактором организации подсистемы внесюжетных элементов, которая структурно объединяет мелкие ее составляющие: описания (пейзаж, портрет, интерьер), отступления и вставные эпизоды, заголовковый комплекс (название, посвящение, эпитафия). Эффективным принципом исследования признана подчиненность внесюжетных элементов выражению таких текстообразующих категорий, как антропоцентричность, локально-темпоральная отнесенность и концептуальность, которые обуславливают определение в соответствии с антропоцентрическим, хронотопным и концептуальным видами анализа этих составляющих. Использование общего и специального подходов к анализу внесюжетных элементов способствует пониманию эпического произведения как системно организованной целостности. Предложенная методика может эффективно функционировать в условиях учета цели, этапов, методов, приемов реализации каждого из подходов и видов анализа.

Достижение высокого уровня сформированности умений учащихся анализировать внесюжетные элементы возможно при условии тесной взаимосвязи этапов усовершенствования теоретических знаний, читательских умений и аналитико-синтетических способностей учащихся. Предложенная методика изучения внесюжетных элементов ориентирована на классно-урочную систему работы и предусматривает выполнение учениками соответствующих систем учебных задач и вопросов. Для практической реализации разработанных методических ориентиров предложены программные литературные произведения различных эпических форм и жанров.

Для определения уровней сформированности в старшеклассников необходимых умений установлены три критерия: теоретический (соответствующая теоретическая подготовка), практический (читательское внимание к внесюжетным элементам) и аналитический (осмысление внесюжетных материалов). Эффективность разработанной методики подтверждена достижением положительной динамики в уровнях сформированности умений старшеклассников анализировать внесюжетные элементы.

Материалы исследования могут быть использованы для совершенствования школьных программ и учебников, в школьной практике обучения украинской литературы.

Ключевые слова: внесюжетные элементы, эпическое произведение, антропоцентричность, концептуальность, хронотоп, урок украинской литературы, 10–11 классы.

ANNOTATION

Mishchenko O.V. Methodology of subplot elements teaching in epic narrative at Ukrainian literature lessons in 10–11th forms.– Manuscript.

The dissertation for the candidate degree of pedagogical sciences in speciality 13.00.02 – theory and methodology of teaching (Ukrainian Literature). – Mykolaiv national University. V. A. Suchomlinsky, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Mykolaiv, 2016.

The research represents theoretically substantiated and experimentally verified teaching methodology of outplot elements in epic narrative at Ukrainian literature lessons in the 10-11th forms. The aim of the research is determined by the need of creating an effective methodological system which would correspond to the modern demands of scientific conceptualization of outplot components in epic narrative.

The given work suggests two approaches to the outplot material work (general and specific), various kinds of analysis (anthropocentric, chronotopical and conceptual), the complex of students' interrelated knowledge and skills, the sequence of students' learning steps at the stages of theoretical, reading, analytical and synthetical work, methods and techniques of the teaching process organization being elaborated.

For the purpose of defining the levels of senior students' corresponding skills formedness three groups of criteria have been ascertained: theoretical (the necessary theoretical training), practical (readers' attention to the outplot elements) and analytical (outplot material understanding).

Effectiveness of the worked out methodology has been verified by reaching a positive dynamics of formedness of senior students' skill levels of analyzing outplot elements.

Key words: outplot elements, epic narrative, anthropocentrism, conceptuality, chronotopos, Ukrainian literature lesson, 10-11th forms.

Підписано до друку 01.11.16 р.
Гарнітура Computer Modern
Замовлення №

Формат 60x848/16
Ум. друк. арк. 0,9.

Папірофсетний
Тираж 120 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.